

Borislav J. Dimković

A PARASZTSÁG TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HELYZETE ÉS SZOCIÁLIS DIFFERENCIÁLÓDÁSA A VAJDASÁGBAN

BEVEZETŐ

Tudományos elmélkedésünk, beleértve a vajdasági értekezéseket is, különböző módon közelíti meg a parasztság szociális struktúrájának problémáját. A kollektivizálás megszüntetése és a falun vívott osztályharc kiéleződése, illetőleg a földmaximumnak tíz hektárra való csökkentése után a politikai értekezésekben és dokumentumokban sokáig az a felfogás uralkodott, hogy a paraszti társadalmi csoport *homogén*; hogy ez a csoport a középparasztsággá válás folyamatában van; hogy a paraszt mint dolgozó egyazon társadalmi kategóriába tartozik, s e csoportban nincsenek örökölt és olyan éles társadalmi-gazdasági különbségek, mint korábban.

A gazdasági és társadalmi reform után, a piaci gazdálkodás körülményei közt, mindinkább uralkodóvá válik az a felfogás, hogy a parasztság *differentiálódik* (szétretegeződik), mégpedig naturálgazdálkodókra és árutermelőkre. Ennek a nézetnek az a tény a kiindulópontja, hogy a világ fejlettebb mezőgazdaságú országaiban többé nem a birtok nagysága a vagyoni állapot elemi mutatószáma, hanem a mezőgazdasági termelés struktúrája és belterjessége, a gépesítésnek, technológiának és a tudásnak a szintje, a termelés és a feldolgozás összekapcsolódása; stb. Az efféle, kétségtelenül helyénvaló, de ugyanakkor egyoldalú nézetek nem veszik figyelembe egyrészt a parasztbirtokok reális jugoszláviai gazdálkodási feltételeit, másrészt pedig figyelmen kívül hagyják, hogy a parasztságnak naturálgazdálkodókra és árutermelőkre való felosztása elsősorban közgazdaságtani felosztás.

Vitathatatlan, hogy a különböző tájak parasztságának társadalmi-gazdasági helyzete között jelentős különbségek vannak, ez azonban nem zárja ki azt, hogy minden egyes táj parasztságán belül ne legyenek társadalmi-gazdasági különbségek.

Végül az a felfogás, hogy a parasztság szociális struktúráját elsősorban a háztartásnak a mezőgazdaságon kívüli jövedelme szerint kell szemlélni, s nem a birtok nagysága szerint, túlbecsüli azt a tényt, hogy a háztartás némely tagjának a mezőgazdaságon kívüli alkalmi vagy állandó munkája megváltoztatja a parasztság szociális helyzetét.

A mezőgazdaságnak és a falunak kedvezőtlen objektív helyzete kedvezőtlené teszi a parasztság társadalmi-gazdasági helyzetét is. A parasztok azonban

nincsenek *mind ugyanabban* a társadalmi-gazdasági helyzetben. Vizsgálatomnak az volt a feltevése, hogy a parasztságon belül több társadalmi réteg van, amely magán viseli a naturálgazdálkodás vagy a kísárutermelés meghatározott, de az új körülmények közt megváltozott jegyeit (ezek a jegyek oly mértékben változtak meg, amilyenben adminisztratív módon korlátozva van a mezőgazdaságban a magántulajdonú termelőeszközök nagysága és gazdasági fejlődésének lehetősége). Vizsgálatomban továbbá abból a feltevésből indultam ki, hogy ilyen keretekben is fennáll a parasztság társadalmi szétretegződésének folyamata, és növekszik a szegényparasztok száma.

A vajdasági falvakban több olyan folyamat megy végbe, amely összefügg a parasztságon belüli differenciálódással. Az alapvető termelési viszonyok megváltoztatásának folyamata, a parasztságnak a termelésben fennálló önigazgatási viszonyokba való bekapcsolódásával egyetemben, homogenizáló tényezőként hat a parasztságon belül fennálló társadalmi-gazdasági különbségekre. A társadalmi szétretegződés azonban éppen az ellenkező hatással újratermeli vagy még növeli a társadalmi-gazdasági különbségeket, a deagrarárizálódás folyamata pedig mindjobban növeli a falun a deagrarárizálódott lakosság társadalmi csoportját.

E dolgozatban a vajdasági parasztság szociális szétretegződésének folyamatáról lesz szó.

Hogy megállapíthassuk, fennáll-e a parasztság társadalmi szétretegződésének folyamata, mindenekelőtt meg kell vizsgálni, hogy a birtok nagysága lehet-e továbbra is a társadalmi-gazdasági különbségek *összefoglaló* mutatószáma.

A parasztság gazdaságok legfőbb gazdasági jegyeire vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a földbirtok nagysága összefügg a munkaerő számával, a gazdaságnak munkaeszközökkel, különösen gépi munkaeszközökkel való felszereltségével, továbbá mind ígás-, mind pedig tenyész- és vágóállat-állományának nagyságával s végül a háztartás lakásviszonyaival és berendezettségével.

Az alábbi adatok azt mutatják, hogy a birtokkal együtt növekszik a *háztartás tagjainak száma* is, a háztartás dolgozó tagjainak száma, tehát a gazdaságilag aktív tagoké is.

1. táblázat. A parasztháztartások tagjainak száma a birtokok nagysága szerint, 1966-ban (háztartás szerinti átlag)

A birtok nagysága	A háztartás tagjainak száma		Gazdaságilag aktív	
	Összesen	15-től 64 évig	Összesen	A mezőgazdaságban
2 ha-ig	2,9	2,0	1,3	0,9
2,1-től 3 ha-ig	3,0	2,1	1,3	1,0
3,1-től 5 ha-ig	3,8	2,8	1,7	1,4
5,1-től 8 ha-ig	3,5	2,5	1,5	1,4
8 ha-on felül	4,6	3,2	2,0	1,9
Vajdaság összesen	3,4	2,5	1,5	1,2

(Forrásmű: Nedeljko Šuljmanac: „Osnovne društvene i proizvodne karakteristike IPG u Vojvodini“. Újvidék, 1968, 8. l.)

Az idézett adatok azt mutatják, hogy a birtokkal együtt növekszik a gazdaságilag aktív dolgozók száma is. Más szóval a 8 hektáron felüli gazdaságoknak van a legtöbb munkaképes háztartási tagjuk. A parasztbirtok nagysága tehát differenciáló tényező a parasztgazdaságban dolgozó munkaeső számaránya tekintetében.

A 3 ha-ig terjedő parasztbirtokon egy munkásra 1,43 ha föld jut, az 5-től 8 ha-ig terjedőn 2,78 ha, a 8 ha-on felülin 3,54 ha.¹ Összevetve ez utóbbi adatokat a munkaeső számára vonatkozó adatokkal, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nagyobb birtokú parasztgazdaságokon ésszerűbb a munkaeső-felhasználás, mert egy munkásra nagyobb terület jut. Ugyanakkor ez a munkaeső a nemek megoszlása és a munkabírása tekintetében jobb minőségű is, mert míg a 3 ha-ig terjedő parasztgazdaságokban a gazdaságilag aktív munkaesőnek 60%-a nő, a 8 ha-on felüli birtokokon az aktív munkaesőnek csak 44%-a nő.

A parasztgazdaság gazdasági ereje sokkal jobban felmérhető a *munkaeső-közökkel való felszereltségén* és állatállományán. A parasztgazdaságok 1969. évi összeírásának adatai a következőket mutatják:

2. táblázat. A parasztgazdaságok munkaesőzközei és állatállománya a birtokok nagysága szerint

A parasztgazdaságok munkaesőzközei és állatállománya	A birtok nagysága				Összesen
	2 ha-ig	2,1-től 5 ha-ig	5,1-től 8 ha-ig	8 ha és azon felül	
<i>Gépi felszerelés</i>					
100 egyéni gazdaságra					
Traktor	0,2	1,32	5,19	15,74	2,94
Villanymotor	3,0	9,0	18,54	26,43	9,76
Eke	0,8	24,58	94,81	122,28	35,74
Gabonavetőgép	0,14	1,77	14,63	44,82	7,49
Motoros cséplőgép	0,02	0,01	0,35	0,76	0,18
Tehergépkocsi	0,18	0,04	0,63	1,05	0,44
<i>Állatállomány</i> — az állatok száma 100 egyéni gazdaságra					
Ló	8,47	80,64	172,75	210,97	78,18
Szarvasmarha	24,07	86,17	175,93	263,98	87,49
Sertés	185,81	350,26	585,26	774,03	361,43

(Forrás: A Szövetségi Statisztikai Intézet Statisztikai Közölnyének 624. sz., Belgrád, 1970., 43., 45., 30., 25., 33. l.)

Az idézett adatokból teljesen nyilvánvaló, hogy a parasztgazdaságoknak munkaesőzközzel való felszereltsége, különösen pedig gépesítettségük foka kölcsönösen összefügg a birtok nagyságával. A parasztbirtok nagyságával egyenes arányban nő, egyetlen kivétel nélkül, nemcsak a gépi munkaesőzköök száma, hanem még az ekéké is. Az 5 ha-ig terjedő parasztgazdaságoknak például csupán 1%-a rendelkezik traktossal, viszont a 8 ha-on felüli birtokoknak több mint 15%-a vásárolt traktort. A különbség még nagyobb a villany-

motorokkal, motoros cséplőkkel, sőt a vetőgépekkel való felszereltségben. Külön jelentősége van annak a ténynek, hogy az 5 ha-ig terjedő gazdaságok egy negyedének van ekéje, s hogy az 5-től 8 ha-ig terjedő birtokok mindegyikének sincs ekéje (5%-uk eke nélküli), viszont a 8 ha-on felülieknek rendszerint 1 vagy több ekéjük is van.

A nagyobb parasztgazdaságok nemcsak több munkaerővel és összehasonlíthatatlanul több erőgéppel meg egyéb munkagéppel rendelkeznek, hanem jóval több igásállattal is; ezért a rendelkezésükre álló vontatóerőt ezzel összeítve kell szemlélni. Ha jobban elemezzük a lovak számarányára vonatkozó adatokat, illetőleg ha összevetjük őket a ló nélküli és a lóval rendelkező gazdaságok számával, kitűnik, hogy az 5 ha-ig terjedő gazdaságoknak csaknem a fele nem tart lovat, viszont a 8 ha-on felüliek közül csupán 11%-nak nincs lova, de azért feltehető, hogy van traktora, ill. tehergépkocsija.² Hasonló a helyzet a többi igásállat esetében is. A birtok nagysága tehát megmutatja a parasztgazdaság igásállatainak számát is.

Az a tétel, hogy a kisebb birtokú parasztgazdaságok állattenyésztéssel javíthatnak anyagi helyzetükön, és csökkenthetik a társadalmi-gazdasági különbségeket, tarthatatlannak bizonyult, mert a felsorolt tények megcáfolták. A 8 ha-os és azon felüli parasztgazdaságoknak a birtokstruktúrái számarányukhoz képest tizenegyszer annyi szarvasmarhájuk és négyszer annyi sertésük van, mint a 2 ha-ig terjedő gazdaságoknak. Az adatok közelebbi vizsgálatából kitűnik, hogy a 2 ha-ig terjedő gazdaságoknak csupán 9%-a, a 2-től 3 ha-ig terjedőknek 60%-a, a 8 ha-on felülieknek pedig 82%-a tart egy vagy több szarvasmarhát. A sertésenyésztésben is szembeűnőek a különbségek, habár az 5 ha-on felüli gazdaságoknak valamivel nagyobb százaléka foglalkozik sertésenyésztéssel.³ Az állatállomány tehát a parasztgazdaság nagyságának arányában nő.

Mivel az említett tények megdöntik azt a tézist, hogy az állatállomány növelése semlegesítheti a birtok nagyságából eredő gazdasági különbségeket, felül kell vizsgálni a másik tézist, amely szerint *a növénytermelés struktúrájának megváltoztatása* olyan tényező, amely csökkentheti, sőt semlegesítheti a birtok nagyságából eredő gazdasági különbségeket. A belterjesen termesztett gazdasági növények rendszerint nagyobb jövedelmet hoznak mind értékesítés vagy feldolgozás útján, mind pedig állattenyésztés és -feldolgozás útján; s az ezekre való áttérés jelentősen növelheti a kisebb parasztgazdaság gazdasági erejét is. A parasztgazdaság gazdasági gyakorlata azonban megcáfolja ezt az elméleti tételt is (3. táblázat).

A szántóterületek struktúrájára vonatkozó adatok tanúsága szerint a birtokokkal együtt növekszik az ipari növények és a takarmánynövények aránya is a struktúrában, viszont a gabonáé csökken. A zöldségfélék relatív aránya szintén csökken a parasztgazdaság növekedésével, abszolút aránya azonban nem. Nehéz feltételezni, hogy a mezőgazdasági növényeknek ez a struktúrája javíthat a kis parasztgazdaságok anyagi helyzetén, és csökkentheti a köztük és a nagyobb gazdaságok között fennálló gazdasági különbségeket.

Az eddigi elemzésnek az volt a célja, hogy a parasztbirtokoknak a nagyságuktól függő gazdasági erejére, illetőleg gazdálkodási módjára vonatkozó tények alapján megvizsgálja, vannak-e és mekkorák a társadalmi különbségek a parasztek között, s hogy a parasztgazdaság nagysága továbbra is lehet-e a parasztgazdaság társadalmi-gazdasági helyzetének összefoglaló mutatószáma. Az elemzésből kitűnik a következő:

3. táblázat. A vajdasági egyéni gazdaságok szántóterületeinek struktúrája 1966-ban (gazdaság szerinti átlag)

A birtok nagysága	A szántóterületek százaléka					
	Szántó és kert ha	Gabona-félék	Ipari növények	Zöldség-félék	Takar-mány növények	Ugar és terméketlen szántó
2 ha-ig	1,1	79,0	10,2	8,3	2,4	0,1
2,1-től 3 ha-ig	2,7	84,3	3,6	7,5	4,1	0,5
3,1-től 5 ha-ig	3,9	80,3	7,0	6,1	6,1	0,5
5,1-től 8 ha-ig	5,8	78,4	8,3	4,5	8,3	0,5
8 ha-on felül	7,6	76,2	10,8	3,7	8,8	0,5
Vajdasági átlag	4,0	79,1	8,1	5,3	7,0	0,5

(Forrásmű: Nedeljko Šuljmanac: „Osnovne društvene i proizvodne karakteristike IPG u Vojvodini”. Közgazdaságtudományi Intézet, Újvidék, 1968. 24. l.)

a) A birtok nagysága még mindig biztos összefoglaló mutatószáma az egyes parasztrétegek társadalmi-gazdasági és szociális helyzetének.

b) A parasztgazdaságok között kétségtelen és nagy társadalmi-gazdasági különbségek vannak, amelyek azt mutatják, hogy a parasztság társadalmi rétegekre tagolódik, és szegényekre meg vagyonosokra, e fogalmaknak abban a feltételes, megváltozott értelmében, amely abból következik, hogy a birtok nagyságát törvény korlátozza, s hogy az idegen munkaerő alkalmazása is korlátozott.

Míndez arra vall, hogy a parasztságon belül szétrétegződés van folyamatban. Ez a folyamat szintén korlátozott mértékű, következményei tekintetében pedig szocialista körülményeink között jelentősen megváltozott.

Az alábbi adatok nemcsak igazolják e folyamat fennállását, hanem megmutatják tendenciáit is.

4. táblázat. A parasztgazdaságok birtokstruktúrájának változásai a háború utáni időszakban⁴ (százalékban)

Év	A birtok struktúrája							
	2 ha-ig		2,1-től 5 ha-ig		5,1-től 8 ha-ig		8 ha és azon felül	
	1	2	1	2	1	2	1	2
1947 ⁵	29,2	6,1	40,0	29,5	20,4	22,9	10,4	34,5
1951	66,6	19,8	20,3	29,4	7,5	20,3	5,6	30,5
1955	49,6	12,9	29,9	35,6	12,9	26,9	7,6	24,6
1960	40,7	9,8	32,3	31,0	16,7	29,7	10,7	29,5
1969	42,3	9,9	31,5	31,2	16,4	30,4	10,0	28,5

(Az 1-es oszlopok az egyéni gazdaságok számarányát mutatják százalékban kifejezve, a 2-esek pedig a földterületeket, szintén százalékban.)

A fenti adatok alapján, valamint a társadalmi-gazdasági viszonyok vajdasági és országos fejlődése alapján nem mondhatnánk, hogy a parasztság társadalmilag differenciálódott az 1953-ig fennálló gazdasági tényezők hatására,

azaz 1951-ig (amikor hatályba léptek az új gazdasági rendelkezések), mert ebben az időszakban gazdaságon kívüli tényezők hatottak, beleértve a kényszert is. A különféle felvásárlásokkal, meghatározott adópolitikával és a kollektivizálással egyidejűleg gazdasági és politikai harc folyt a falun az osztályellenesség ellen, a gazdagparaszti korlátozására és visszaszorítására. A fenti adatokból mégis kitűnik, hogy 1951 és 1955 között fennállt egy bizonyos szétértéteződési folyamat. A társadalmi differenciálódás folyamata kifejezettebb abban az időszakban, amikor megszűnt a mezőgazdasági termelés adminisztratív szabályozása, és szabadabban érvényesültek a gazdasági törvényszerűségek. Ez 1953 után történt, amikor 10 hektárra csökkentették a földmaximumot,⁶ megszüntették a kollektivizálást, s a termelőszövetkezetek java feloszlott. Az 1955 és 1960 közötti időszakban a szétértéteződés folyamatának hatására a földterületeknek egy része szegény- és kisparaszti tulajdonból közép- és gazdagparaszti tulajdonába került, mivel a jogszabályok lehetővé tették a földnek paraszti közötti adás-vételét. 1955-ben a magánszektor földterületeinek 48,5%-a 5 ha-ig terjedő paraszti gazdaságok tulajdonában volt, 1960-ban pedig ez a százalék 40,8-re csökkent. A különbözet az 5 ha-on felüliek tulajdonába került, főleg a 8 ha-on felüliekébe, mivel az utóbbiak területe 5%-kal növekedett. Ugyanakkor megnövekedett az 5 ha-on felüli paraszti gazdaságok száma is, viszont a 2 ha-ig terjedő gazdaságok száma 9%-kal csökkent, bizonyára azért, mert a családtagok más iparágakban helyezkedtek el. A 2-től 5 ha-ig terjedő gazdaságok száma ebben az időszakban némileg megnövekedett, de ugyanakkor csökkent a tulajdonukban levő földterület nagysága; más szóval ebben a kategóriában felaprózódási folyamat ment végbe.

1960 és 1969 között a parasztság társadalmi szétértéteződése nem fokozódott a Vajdaságban. A gazdasági reform lehetővé tette, hogy a kisárutermelők a piaci gazdálkodás körülményei közt erősebben differenciálódjanak, de ennek nem volt érezhetőbb hatása. Ez alighanem azzal magyarázható, hogy a mezőgazdaság általános fejlődése megakadt, s ez az iparág az országnak egyébként is stagnáló viszonyai közt mind kedvezőtlenebb helyzetbe került; ez pedig a Vajdaságban, ezen a határozottan mezőgazdasági vidéken különösen kifejezésre jutott. A társadalmi szétértéteződés folyamata azonban ebben az időszakban is fennállt, sőt a társadalmi-gazdasági különbségek növekedtek is. Ezt a táblázat⁷ adatai is mutatják.

Az összeírási adatok eddigi vizsgálata azt mutatja, hogy társadalmi szétértéteződés megy végbe, amelynek során a parasztság szegényebbekre és vagyonosabbakra tagolódik. Ebben a vizsgálatban ezeket a társadalmi kategóriákat új értelemben használjuk, amelyet a következők határoznak meg: a 10 ha-os földmaximum, a kizsákmányolásnak és a gazdagodásnak korlátozott lehetőségei, valamint a szocialista társadalom általános körülményei, egy olyan szocialista társadalomé, amelyben a társadalmi szektornak, a munka szerinti elosztásnak és az öngazgatási viszonyoknak uralkodó szerepük van. A 10 ha-os birtokú gazdagparaszt a klasszikus értelemben, illetőleg a tőkés viszonyok közt, tulajdonképpen a középparaszti réteg alsó fokozatához tartozik, sőt kisparasztnak számít az iparilag magas fejlettségű országok mezőgazdaságában a műszaki-technológiai fejlődés mai körülményei közt. Ugyanakkor a szegényparaszti gazdaságok számának növekedése a mi körülményeink közt nem jelenti okvetlenül azt, hogy a paraszti pauperizálódnak, mert a társadalmi szektorban való elhelyezkedésük — a munka szerinti elosztásnak

és a közvetlen öngazgatásnak a körülményei közt — foglalkozásbeli és társadalmi előlépést is jelenthet. Az utóbbi feltevést persze előbb empirikusan ellenőrizni kellene, hogy határozottan állíthassuk, hogy a parasztnak ipari munkássá való változása, tehát szakmai, horizontális irányú helyzetváltoztatása jelent-e egyúttal vertikális irányú társadalmi helyzetváltoztatást is, azaz hogy mekkora ennek a foka.

Ezenkívül a birtokstruktúra változásait más tényezők is előidézik; pl.: kisparasztnak más vidékről való idetelepülése; a birtok csökkentése azzal a szándékkal, hogy a tulajdonos kibújjon különféle társadalmi kötelezettségek alól, vagy bizonyos jogokat és kedvezményeket szerezzen; a vagyon elosztása házasság esetén vagy szülők elhalálása után; a birtok csökkentése azért, hogy a tulajdonos más iparágban helyezkedjen el, illetőleg hogy iskoláztathassa a család fiatal tagjait; a gazdaságon kívüli tényezők állandó hatása; stb.

A parasztság társadalmi szétretegződésének folyamata növeli a társadalmi-gazdasági különbségeket; az utóbbi években beállt stagnálása azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy a parasztság társadalmi rétegei közt csökkennek a társadalmi-gazdasági különbségek. Változatlan az a tény, hogy a parasztagazdaságoknak 42%-a a magántulajdonban levő földeknek csupán 10%-át birtokolja, míg a parasztagazdaságok 10%-a a földeknek csaknem 30%-át. A társadalmi-gazdasági különbségek itt szembeűnők, főképp ha figyelembe vesszük, hogy a birtok nagysága összefoglalóan kifejezi a parasztagazdaság gazdasági erejét és gazdálkodási módját (a munkaerő számát és minőségét, a munkaeszközökkel való felszereltségét és gépesítésének fokát, az igásállatok számát, az állatállomány nagyságát és minőségét, a gazdasági növények struktúráját és a termelés belterjességét).

Egy anket során, amely mintegy 1000 vajdasági parasztagazdaságra terjedt ki,⁸ adatokat gyűjtöttek össze a birtok nagyságának változásairól a háztartás létrejöttének napjától számítva. A következő adatokat kapták:

5. táblázat. A parasztagazdaságok birtokstruktúrájának változásai

A birtokstruktúra az önálló háztartás megalapításának napján	A jelenlegi birtokstruktúra					Válasz nélkül
	Összesen	2 ha-ig	2-től 5 ha-ig	5-től 8 ha-ig	8 ha és azon felül	
2 ha-ig	11,7	8,5	17,5	9,0	6,4	—
2,1-től 5 ha-ig	29,8	27,1	12,5	48,1	37,0	—
5,1-től 8 ha-ig	6,6	5,1	7,7	2,9	12,7	—
8 ha és azon felül	3,7	1,7	1,4	5,5	6,3	—
Nem változott a birtok nagysága	46,3	45,7	59,9	34,5	37,6	—
Nincs földje	0,7	11,9	—	—	—	—
Válasz nélkül	1,2	—	—	—	—	1,2
Összesen	989 100,0	59 100	402 100	343 100	173 100	12 100

(Forrás: Az anket kérdőíve, 16. kérdés, kivonat a 116. táblázatból)

A birtok növekedésére, illetőleg csökkenésére vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a társadalmi szétretegződés folyamata kiterjedt a paraszts-

gazdaságok többségére. A parasztgazdaságok 46%-ának birtoka nem változott terjedelmében, 54%-éé pedig változott. Az 5 ha-on felüli gazdaságok 57%-ának terjedelme megnövekedett az alapítása óta; ugyanakkor a 2 ha-on aluli parasztgazdaságok 34%-ának terjedelme csökkent, azaz a szétretegződés folyamata erre a csoportra hatott a legnagyobb mértékben. A legszilárdabbak azok a parasztgazdaságok, amelyeknek a terjedelme ma 2 és 5 ha között van, mert az esetek 73,7%-ában nem változott a terjedelmük. A szóban forgó adatok mélyebb elemzéséből azonban kitűnik, hogy a társadalmi szétretegződés folyamata a múltban éppen azokban a parasztgazdaságokban volt érezhető, amelyeknek a birtoka 2-től 5 ha-ig terjedt. Ezek vagy növelték vagy csökkentették földterületüket, méghozzá jóval több esetben, mint a többi kategóriához tartozóak.

Az ankét adatokat gyűjtött arról is, hogy mennyit csökkent vagy növekedett a parasztgazdaságok gépállománya önállósulásuktól máig. Itt is nyilvánvaló, hogy a birtok nagyságának arányában növekedik nemcsak a gazdaság mai gépállománya, hanem a gépállomány évről évre történő gyarapodásának irama is. Az adatok azt mutatják, hogy az 5 ha-ig terjedő gazdaságoknak csak 12,5%-a növelte gépállományát; az 5,1 ha-tól 8 ha-ig terjedő gazdaságoknak 29%-a, viszont a 8 ha-on felülieknek csaknem a fele gyarapította gépállományát. Nyilvánvaló, hogy a 8 ha-on felüli gazdaságok gépesítésének ez az aránya rámutat a fennálló társadalmi-gazdasági különbségekre és a parasztság szociális szétretegződésére is. Ugyanakkor a birtok nagyságától függően jelentős különbségek vannak a gazdaságok árutermelése, azaz *piacra termelése* között. Egészében véve a kb. 1000 megkérdezett parasztnak csak 13%-a jelentette ki, hogy egyetlen termékéből sem értékesít olyan mennyiséget, amely meghaladja évi termésének felét. Ha ezek az adatok megfelelnek a valóságnak, akkor azt mutatják, hogy a parasztok legnagyobb része piacra termel, vagyis hogy a naturálgazdálkodás kiveszőben van. A 2 ha-ig terjedő parasztgazdaságoknak 46%-a és a 2,1-től 5 ha-ig terjedőknek kb. 15%-a azonban egyetlen terméket sem visz piacra ekkora mennyiségben. Eszerint a birtok növekedésével fokozódik a naturálgazdálkodók árutermelőkké válása. A parasztok elsősorban gabonaféléket, ipari növényeket és állatokat visznek piacra. Igen kevés paraszt értékesít zöldségféléket, szőlészeti és gyümölcsészeti terméket olyan mennyiségben, amely meghaladja évi termésének felét. Az adatok közelebbi vizsgálatából kitűnik, hogy a parasztság árutermelése egészében véve kicsi, de van piacra termelés; ez utóbbiban ugyan háttérbe szorultak a belterjes növények, amelyek iránt kereslet van a piacon, elsősorban a helyieken.⁹

A falu társadalmi viszonyaiban lényeges kérdés, hogy van-e és mekkora az *idegen munkaerő használata*, vagyis a kizsákmányolás lehetősége az egyébként adminisztratív módon korlátozott méretek között. Az idegen munkaerő állandó használatát ugyanis törvény korlátozza, és nagyon megadóztatják. Időnkénti alkalmazását azonban nem lehet pontosan nyilvántartani, s az apró parasztgazdaságok százalékeit sem lehet hathatósan ellenőrizni. Az ankét adatai szerint a parasztgazdaságoknak csak 56%-a nem alkalmaz idegen munkaerőt, sem nem dolgozik másoknál. A parasztgazdaságoknak kb. 30%-a állandóan vagy időnként (2,2%-a állandóan, 27,8%-a időnként) alkalmaz idegen munkaerőt. Minél nagyobb a gazdaság, annál gyakoribb az idegen munkaerő alkalmazása. Az 5 ha-ig terjedő gazdaságoknak 22%-a használ idegen munkaerőt, a 8 ha-osoknak és az azon felülieknek pedig csaknem a

fele. Ezzel szemben a gazdaságok 13%-ából a családtagok más parasztokhoz járnak dolgozni, többnyire időnként. Ezek általában 5 ha-ig terjedő birtokkal rendelkező háztartások tagjai.¹⁰ Meg kell jegyezni, hogy az idegen munkaerő alkalmazását a termelési folyamat biológiai tényezőjétől függő, idényjellegű munkák követelik meg. Mégis szembetűnő társadalmi-gazdasági különbségek vannak a munkaadó gazdagparasztok és az idegen munkaerőt nem alkalmazó vagy a gazdagparasztoknál dolgozó parasztek között.

A különböző társadalmi rétegek létezésének és a társadalmi szétválasztásának a vizsgálata alkalmával az eddig felsorolt mutatószámokon kívül figyelembe kell venni még minden társadalmi réteg egyik alkotóelemét. Ez pedig az adott társadalmi réteghöz tartozás tudata, az a tudat, amely tükrözi azoknak az objektív érdekeknek a fokát, amelyek azonosak az adott társadalmi réteghöz tartozók érdekeivel.¹¹ Az anketában megkérték a parasztokat, ítélik meg, a parasztságnak melyik réteghöz tartoznak. A kapott adatok a következők:

6. táblázat. A parasztek saját besorolása meghatározott társadalmi rétegekbe

A birtok nagysága	Összesen (szám = 100)	A társadalmi réteg saját meghatározás szerint					
		Válasz nélkül	Gazdagparaszt	Középparaszt	Kisparaszt	Szegényparaszt	Föld nélküli
2 ha-ig	59 = 100	—	—	10,2	18,6	54,3	16,9
2,1-től 5 ha-ig	402 = 100	—	0,2	26,6	37,1	34,9	1,2
5,1-től 8 ha-ig	343 = 100	0,3	2,3	41,4	42,6	13,1	0,3
8 ha és azon felül	173 = 100	—	6,4	61,8	20,2	11,6	—

(Forrás: Az anketák kérdőíve, 23. kérdés, kivonat a 123. táblázatból)

A parasztek reálisan ítélik meg a parasztságon belüli társadalmi hovatartozásukat; s ebben a meghatározott kategóriájú birtokstruktúrához való tartozást kiegyenlítik a parasztság meghatározott társadalmi réteghöz való tartozással, ez pedig megegyezik az objektív tények eddigi elemzésével. Így a 2 ha-ig terjedő birtokok tulajdonosai szegényparasztoknak tekintik magukat, a 2,1-től 5 ha-ig terjedő birtokok tulajdonosai a kisparasztok közé sorolják magukat, az 5-től 8 ha-ig terjedő gazdaságok tulajdonosai pedig a középparaszti rétegbe. Észrevehető azonban az a törekvés, hogy az 5 ha-ig terjedő birtokok tulajdonosai egy fokkal magasabb kategóriába sorolják magukat, viszont a gazdagparasztoknak, azaz a 8 ha-on felüli birtokok tulajdonosainak többsége a középparaszti rétegbe sorolja magát. Az ilyen önsztyálozás azt mutatja, hogy a megkérdezett parasztek többsége észreveszi a parasztságon belüli rétegek létezését, és reálisan határozza meg a saját helyét a parasztság társadalmi struktúrájában, azzal a határozott törekvéssel, hogy följebb kerüljön a következő rétegbe. Ugyanakkor a gazdagparasztoknak egy része a középparasztok kategóriájába sorolja magát, azzal a szándékkal, hogy fölfelé haladjon, habár a jogszabályok ezt lehetetlenné teszik.

Ugyanakkor a parasztságnak minden társadalmi rétegében, kivéve a legszegényebbet, észrevehető az az általános törekvés is, hogy alsóbb rétegbe sorolják magukat. Ez azt a felfogást tükrözi, hogy a „gazdag-”, „közép-”, „kis-” és „szegényparaszt” szavaknak megváltozott a korábbi, klasszikus

jelentéstartalmuk; ez pedig megfelel a parasztság reális helyzetének, illetőleg a megváltozott társadalmi viszonyoknak.

A parasztnak ilyen önosztályozása azt mutatja, hogy tudatában vannak a parasztságon belüli társadalmi-gazdasági különbségek és szociális rétegek létezésének. Felvetődik azonban a kérdés, miként viszonyulnak a parasztnok ezekhez a társadalmi különbségekhez és a szocialista társadalmunkban végbemenő szociális differenciálódás folyamatához. Ezért ilyen kérdés is szerepelt az anketában: Vajon jó-e, hogy növekszenek a vagyoni különbségek, s hogy a parasztnok gazdagokra meg szegényekre tagolódnak, ha a kérdezett véleménye szerint egyáltalán történik ilyesmi társadalmunkban? A kérdezetteknek csupán 8%-a jelentette ki, hogy nem növekszenek a szociális különbségek. A kérdezett parasztnak csaknem 44%-a úgy véli, hogy igazolt a társadalmi különbségek növekedése, valamint a parasztnak szegényekre és gazdagokra való tagolódása, „... mert aki többet termel, annak jusson is több”. Minél nagyobb földterületek tulajdonosaihoz intézték ezt a kérdést, annál többen adták ezt a választ (a 2-től 5 ha-ig terjedő birtokok tulajdonosainak kb. 38%-a, viszont a 8 ha-os és azon felüli birtokok tulajdonosainak 59%-a). Ezzel szemben a parasztnak csaknem az egyharmada úgy véli, hogy növekszenek a parasztságon belüli szociális különbségek, de „a szocializmusban nem lenne szabad ilyesminek történnie”. Ebben az esetben is a szegényebb parasztnok mondanak szigorúbb ítéletet (a 2-től 5 ha-ig terjedő birtokok tulajdonosainak 37%-a; viszont a 8 ha-on felülieknek csak a 17%-a).¹² A szegényebb parasztnok tehát jobban elítélik a parasztságon belül kialakuló különbségeket, míg a gazdagabbak többsége igazságosnak tartja ezt a folyamatot, mert a termelés eredményein alapul.

Mégis megállapíthatjuk, hogy a parasztság társadalmi-gazdasági különbségeire és szociális szétválasztódására vonatkozó erre általános megítélések teljesen összhangban vannak a parasztság egyes szociális rétegeinek gazdálkodási módjával.

A vizsgálatok eredményeinek elemzése és a felsorolt tények a következőket mutatják:

a) A falun szociális szétválasztódás van folyamatban, s növekszik a szegényparasztnok száma. Csökken a gazdagparasztnok száma, ennek arányában a birtokuk is, de ugyanakkor növekszik mezőgazdasági termelésük belterjessége és gépesítése. A parasztságon belüli társadalmi rétegek megmaradnak és újratermelődnak, s a parasztnokat nem tekinthetjük homogén társadalmi csoportnak, jóllehet a hatályos jogszabályok korlátozzák a szétválasztódás folyamatát. A különböző társadalmi rétegek fennállása azt is jelenti, hogy a parasztságon belül különböző szociális érdekek hatnak.

b) A parasztnok gazdálkodási módja attól függ, hogy melyik társadalmi réteghez tartozik. A termelőeszközök nagyságától és magántulajdonú jellegétől függő társadalmi hovatartozás lényeges tényező a parasztnok gazdálkodási módjában.

c) A szociális hovatartozás egy meghatározott típusú gazdasághoz való tartozás következménye, illetőleg a parasztnok gazdaság tagjainak a mezőgazdaságtól való eltávolodása fokától függ. A szegényparasztnok a leghajlamosabbak a mezőgazdaságtól való eltávolodásra. A mezőgazdaságon kívüli tevékenységből származó jövedelem javítja, de nem változtatja meg a parasztság meghatározott társadalmi rétegeinek szociális helyzetét.

d) Jóllehet a birtok nagysága nem az egyetlen tényező, amelytől a jövedelem függ, mégis minden adat arra vall, hogy a birtokstruktúrát a parasztság szociális struktúrája összefoglaló mutatószámának lehet és szabad tekinteni.

A vizsgálatok eddig ismert eredményei mind azt mutatják, hogy a parasztságon belül jelentős szociális különbségek vannak, s hogy társadalmi szétretegződés megy benne végbe, habár az utóbbi években ez nem szembetűnő. A parasztek feltételesen szegényebbekre és gazdagabbakra tagolódnak, tudatában vannak ennek a tagolódásnak, érdekeik különbözőségének és a parasztság társadalmi struktúrájában elfoglalt helyüknek. Ez azt jelenti, hogy a parasztságot nem tekinthetjük homogén társadalmi csoportnak, hanem megkülönböztetett módon kell viszonyulnunk a parasztságnak minden társadalmi rétegéhez, figyelembe véve érdekeik különbözőségét és érdekeikről alkotott tudatukat.

JEGYZETEK

¹ Ezek az adatok bizonyos mértékig időszerűtlenek, mert az egyéni parasztgazdaságok 1960. évi összeírásából származnak.

² A Szövetségi Statisztikai Intézet Statisztikai közlönyének 624. sz., Belgrád, 1970., 30. l.

³ A Szövetségi Statisztikai Intézet Statisztikai közlönyének 624. sz., Belgrád, 1970., 25. és 33. l.

⁴ A táblázat különféle adatok alapján készült. 1960-ig a gazdaságok struktúráját csak az állatállomány összeírásából lehetett megállapítani; ez azonban metodológiai tekintetben nem volt teljesen egységes. Az egyéni gazdaságok 1960. évi összeírása kiterjedt az összes parasztgazdaságokra, s a legmegbízhatóbbnak mondható. A parasztgazdaságok 1969. évi összeírása szövetségi, köztársasági és tartományi monografikus megfigyelés alapján történt. A felsorolt adatok összehasonlíthatósága tehát nem teljes értékű.

⁵ 1947-ben a birtokstruktúra csoportosítása a következő volt: 2 ha-ig, 2-től 5 ha-ig, 5-től 10 ha-ig és 10 h-on felül.

⁶ Ennek a radikális intézkedésnek nincs kihatása a táblázatban feltüntetett adatokra, mert a nagyobb gazdaságok adatai a „8 ha és azon felül” kategóriába kerültek, tekintet nélkül arra, hogy 8, 10 vagy 15 ha-os birtokra vonatkoznak.

⁷ A társadalmi szétretegződés folyamata nem jelenti azt, hogy a magánszektorban egyúttal csökkent a parasztgazdaságok száma és a birtokok összterülete.

⁸ 989 paraszttól gyűjtöttek adatot, 1970-ben.

⁹ Az ankét kérdőíve, 20. kérdés, 1. táblázat.

¹⁰ Az ankét kérdőíve, 19. kérdés, 120. táblázat.

¹¹ A tudatnak mint az osztálystruktúra elemének jelentőségéről I. bővebben Miroslav Pečujlić műveiben, elsősorban a *Klase i savremeno društvo* (Belgrád, 1967.) c. könyvében.

¹² Az ankét kérdőíve, 33. kérdés, 133. táblázat.

REZIME

DRUŠTVENO-EKONOMSKI POLOŽAJ SELJAŠTVA I NJIHOVA SOCIJALNA DIFERENCIJACIJA U VOJVODINI

Navedene činjenice, odnosno analizirani rezultati istraživanja pokazuju sledeće:

a) na selu se odvija proces socijalnog raslojavanja i stvaranja sve većeg broja siromašnih seljaka. Smanjuje se broj imućnih seljaka, a srazmerno i njihov zemljišni posed, ali se istovremeno povećava intenzitet i mehanizovanost poljoprivredne proizvodnje na njihovim zemljišnim posedima. Socijalni slojevi unutar seljaštva održavaju se i reprodukuju, te seljake ne možemo posmatrati kao homogenu društvenu grupu i pored administrativnih mera koji ograničavaju proces raslojavanja. Postojanje različitih socijalnih slojeva znači i postojanje različitih socijalnih interesa unutar seljaštva;

b) ekonomsko ponašanje seljaštva zavisi od pripadnosti određenom socijalnom sloju. Socijalna pripadnost, određena veličinom i karakterom privatne svojine na sredstvima za proizvodnju bitna je u oblasti ekonomskog života seljaka;

c) socijalna pripadnost javlja se kao uzrok pripadnosti određenom tipu domaćinstva, odnosno stepenu deagrarizacije članova seljačkih domaćinstava. Siromašni seljaci su upravo najpodložniji procesu deagrarizacije. Značaj prihoda od rada u vanpoljoprivrednim delatnostima poboljšava, ali ne menja socijalni status određenih socijalnih slojeva seljaštva;

d) uprkos činjenici da veličina zemljišnog poseda nije jedini bitni faktor za ostvarenje dohotka, svi podaci govore o tome da posedovna struktura može i sme da bude sintetički pokazatelj socijalne strukture seljaštva.

Svi do sada izneti rezultati istraživanja pokazuju da postoje značajne socijalne razlike između seljaštva, kao i proces socijalnog raslojavanja, mada on, poslednjih godina, nije izrazito vidan. Seljaci se uslovno dele na siromašnije i imućnije, oni su svesni te podele, raznolikosti svojih interesa i svoga mesta u socijalnoj strukturi seljaštva. To zahteva da se seljaštvo ne posmatra kao homogena društvena grupa, već da se uspostavi diferencirani odnos prema svakom od postojećih socijalnih slojeva seljaštva polazeći od njihovih različitih interesa i svesti o tim interesima.

SUMMARY

THE SOCIO-ECONOMIC CONDITION OF THE PEASANTRY AND THEIR SOCIAL DIFFERENTIATION (STRATIFICATION) IN VOJVODINA

The facts presented, as well as the analysed results of research work, indicate the following:

a) The process of social stratification is developing in the village together with the emergence of an ever increasing number of poor agricultural workers. The number of wealthy peasant-landowners is decreasing and so too is the size of their smallholdings but this is matched by an increase in the intensity and mechanization of agricultural production on their smallholdings. Social strata are still being preserved and reproduced within the peasantry so that we cannot consider this as a homogenous social group despite the administrative measures introduced to limit the process of stratification. The existence of diverse social strata also indicates the existence of diverse social interests among the peasantry.

b) The economic behaviour of the peasantry depends on their belonging to a fixed strata of society. This social belonging, determined by the size and nature of their private possessions in relation to the means of production, is essential in the economic life of the peasantry.

c) Social belonging results from affiliation to a specific type of household and the degree of de-agrarianization of the members of the agricultural household. It is, in fact, the poor agricultural workers who are the most susceptible to the process of de-agrarianization. The importance of earnings from extra-agricultural activities improves but does not substantially alter the social status of specific social strata among the peasantry.

d) Although it is known that the size of the smallholdings is not a vital factor in determining incomes, all facts indicate that the ownership structure may and should provide a synthetic indicator of the social structure of the peasantry.

All research results thus far presented indicate that significant social differences exist among the peasantry and that there is a process of social stratification although this has not been particularly evident during the past few years. Agricultural workers are conditionally divided into the poor and the wealthy; they are conscious of this division, of the diversity of their interests and of their place in the social structure of the peasantry. Hence the peasantry should not be considered as a homogenous social group; instead, a differential relation should be established with each of the existing social strata among the peasantry, beginning with the differences in their interests and their consciousness of these interests.